

ФІЛОСОФІЯ ДІЇ У ДЖЕЙМСА

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

В пропонованій статті аналізується філософія дії У.Джеймса. Увагу автора зосереджено на особливостях методологічної програми цієї філософії. Мова йдеться про її антиспекулятивну спрямованість, відхід від класичного розуміння раціональності пізнання, прагнення надати релігійно-моральне визначення мети діяльності.

Вступ

За доби глобалізації науково-технічний прогрес сприяв інтенсифікації міжнародних зв'язків. Культура країн «золотого мільярду», насамперед, її світоглядно-ідеологічні настанови і цінності (лібералізму, прагматизму, індивідуалізму й гедонізму тощо), поширюються в усьому світі. Вказані світоглядні настанови віддзеркалюють сформоване в США ще наприкінці XIX – початку XX ст. практично-діяльнісне ставлення до навколишнього світу. Аналіз практичної діяльності, що втілюється в конкретні результати, став домінуючою філософських пошуків в Америці. Подібно до представників марксизму, американські прагматисти теж вбачали головне завдання філософії у практичному перетворенні реальних умов життя. Ці обставини зумовили прагнення автора статті дослідити специфіку прагматично-діялісного ставлення до світу.

Аналіз досліджень і публікацій

Вчення представників американської філософії дії (Р.Емерсона, Дж.Ройса, Ч.Пірса, У.Джеймса, Дж.Дьюї та ін.) зацікавило багатьох вітчизняних і закордонних дослідників, зокрема, Ф.І.Карпендера, Т.Хілла, П.Кросера, М.Уайта, Дж.Сміта, Дж.Брента, В.Ф.Асмуса, В.В.Кірющенко, І.М.Сидорова, В.В.Грицанова, Ю.К.Мельвіля, В.Н.Поруса, С.Л.Бурмістрова, Н.С.Юліну, Б.Е.Биховського, Н.О.Подкіну, О.М.Богомолова, В.В.Ванчугова, Д.О.Ольшанського, А.В.Гурєєву та багатьох інших. Прямими ідейними послідовниками прагматизму й інструменталізму стали А.Мерфі, А.Мур, Дж.Тафтс, С.Хук та інші західні вчені і філософи.

Постановка завдання

Метою цієї статті є виявлення особливостей методологічної програми і світоглядних настанов філософії дії У.Джеймса.

Основна частина

Починаючи з 30-х років XIX ст., в США стають популярними ідеї європейського романтизму, який, у свою чергу, був реакцією на Велику французьку революцію. Романтики піддали нігілістичній критиці абсолютизовані наукою та спекулятивною філософією Нового часу принципи класичного раціоналізму. Головне своє завдання представники романтизму бачили в популяризації позалогічних способів освоєння світу – інтуїції, уяви й фантазії, які, на їх переконання, мали зайняти провідне місце у процесі пізнання людиною світу, і, звичайно, у творчості. В США ідеї європейського романтизму були переосмислені. Американські романтики прагнули вирішувати завдання практичного характеру, що, у свою чергу, докорінно вплинуло на

духовну, соціально-політичну, моральну, релігійну й інші сторони життя американців. Лейтмотивом філософування в США від романтизму Р.Емерсона до інструменталізму Дж.Дьюї стала ідея, що філософію слід пов'язати із життям, тобто філософи мають вирішувати не внутрішньо філософські абстрактно-теоретичні проблеми й будувати чергові умиспоглядальні концепції, а займатися пошуком вирішення життєвих проблем окремих індивідів і суспільства.

Дослідження історії розвитку американської філософії дії доводить існування ідейної цілісності, спільної спрямованості думки й єдиного вектору розвитку світоглядних позицій її представників. Зокрема, представники американської філософії дії від Р.Емерсона до Ч.Пірса сприйняли марксистську ідею щодо необхідності застосування практики як критерію істини. Прагматисти творчо розвинули цю ідею і проголосили, що головним критерієм істини має бути суспільна користь від практичної діяльності людини і суспільства. Тим самим прагматисти сприяли трансформації традиційної схеми аналізу пізнавальних процесів через визнання пріоритету за дослідженням практичної діяльності людини. Як зауважує у цьому контексті І.М.Сидоров, «основну увагу прихильники прагматизму приділили інтерпретації методології пізнання в категоріях дії... Проблему співвідношення знання, віри і дії прагматисти презентували в незвичайний для класичної філософії спосіб. На їхню думку, рівень пізнання і теоретичної розробки проблем, що висувуються життям, ні за яких умов не може бути достатнім. Адже людина постійно перебуває у проблемній ситуації, що вимагає від неї ефективних рішень» [4, С.105-106].

Прагматизм став специфічно американським різновидом філософії дії. Започаткував прагматистську традицію в США філософ, логік, історик і методолог науки Ч.Пірс. Завдячуючи зусиллям учня і послідовника Ч.Пірса У.Джеймса, на початку XX ст. прагматизм став найвпливовішою американською філософською течією. Поєднання принципу чистого досвіду як єдиного джерела пізнання з прагматистською методологією додавало концепції У.Джеймса епістемологічного радикалізму. Він проголосив, що слід відмовитися від концептуального опосередкування емпіричних даних у процесі пізнання. Крім того, У.Джеймс вважав, що аналіз практичних наслідків наших дій є універсальним методом пізнання, який здатний подолати суперечки між філософами. Тим самим пізнання у нього стало залежним від нелогічних (у тім числі й релігійних) принципів.

Прагматистську філософію У.Джеймса не випадково часто називають філософією, що заснована не на знанні, а на вірі. Адже він прагнув обґрунтувати вирішальну роль у пізнавальній і практичній діяльності людини насамперед релігійного світогляду. Філософ звернув увагу на те, що людина, вирішуючи свої практично-життєві завдання, дуже рідко орієнтується на науку. Адже їй, як правило, «не потрібно замислюватися про світові проблеми, які все одно неможливо вирішити, а потрібно замислюватися про сьогоднішній день і прагнути наполегливо покращувати своє становище» [3, с. 60]. Крім того, більшість людей прагне бачити у Всесвіті розумний та етичний початок. Але якраз не науковий, а релігійний (насамперед, пантеїстичний) світогляд надає людині підставу для такого світосприйняття і світорозуміння.

Американський філософ ґрунтовно розробив поняття про людину як про діяльну істоту. Він тлумачив її як біологічного і в той же час релігійно-етичного індивідуального діяча, що у своїх вчинках керується особистими інтересами і потребами. Як зауважують у цьому контексті А.Ф.Зотов та Ю.К.Мельвіль, «людина для Джеймса – це істота, організм, що знаходиться у деякому середовищі, прагне вижити та активно пристосуватися до мінливих умов» [2, с. 496]. У Джеймса був переконаний у тому, що розум не здатний задовольнити людські прагнення і тому людині слід звернутися до волі. Джеймсівський принцип «волі до віри» визнає за людиною право на ірраціональну віру. Американський філософ проголошував, що ми маємо право вірити в будь-яку гіпотезу, яка здатна позитивно вплинути на нашу волю. Дослідники зазначають, що «вчення Джеймса про волю до віри містить надзвичайно важливе твердження, що сама віра в істинність деякого положення може зробити його істинним» [там само, с. 492]. Він проілюстрував це твердження тим прикладом, що еволюційна теорія перетворилась за його життя у Європі та Америці на нову релігію природи, «яка остаточно витіснила християнське вчення з умів значної частини нашого покоління. Ідея світової еволюції сама собою призводить до вчення про всезагальне вдосконалення і прогрес, яке настільки повно задовольняє релігійні потреби душевно здорових людей, що здається, ніби воно спеціально для них створене. «Еволюціонізм» усе тлумачить у цьому оптимістичному сенсі і слугує заміною релігії для багатьох із наших сучасників, які або не отримали наукової освіти, або мали схильність читати популярні наукові твори, і які відчували вже внутрішнє незадоволення ортодоксальним християнським вченням» [1, с. 91].

Бажання У.Джеймса обґрунтувати методологічні переваги релігійної віри в гносеології порівняно з наукою бере свій початок у витоках|джерел| ідеалістичної традиції американської філософії. Адже Р.Емерсон, Дж.Ройс та інші його співвітчизники-ідеалісти переконували, що лише пантеїстична релігія може надати індивіду гарантію кращого майбутнього. На їхню думку, будь-яка віра має активний характер, вона не лише задовольняє

певну психологічно-емоційну потребу, але й спонукає діяти у той або інший спосіб. Так само й за У.Джеймсом, важливість релігійної віри, полягає в тому, що її наявність або відсутність у людини визначає характер її індивідуальної поведінки. Більш того, ступінь віри можна виміряти, адже він, на переконання У.Джеймса, корелює з корисністю дії, яка вірою спричиняється. Предмет віри іноді набуває для людини такої реальності, що під його впливом змінюється все її життя, не дивлячись на те, що сам цей предмет і його певні риси часто вислизують від її пізнання. Саме тому, «з практичного погляду (in praktischer Hinsicht, за виразом Канта), тобто з погляду нашої дії... віра в існування непізнаних об'єктів є повним еквівалентом знання про те, якими б ці об'єкти були, якщо б вони стали доступними нашому пізнанню» [там само, с. 57].

Поняття «дія» у філософії У.Джеймса нерозривно пов'язане з його вірою в існування свободи волі й уявленням про людину як про вільну істоту, що призначена для дії. Сутністю дії є ефективне пристосування до навколишнього середовища. Реальність «лише видається суворю та неприступною, насправді ж реальність здатна змінюватися відповідно до наших зусиль. Світ може бути врятованим, говорить У.Джеймс, якщо ми проявимо достатню енергію та рішучість. Але для цього потрібна віра в те, що ми здатні це здійснити» [3, с. 59]. На його думку, сенс дії полягає в тому, що вона є формою вільної творчості, коли виключно за її допомогою створюється нове буття. Але творча складова дії обмежується лише «переживанням активності». Це «переживання», згідно з У.Джеймсом, означає, що творчість не має об'єктивного гносеологічного значення і не потребує існування теоретичної форми пізнання. Адже пізнавальні здібності індивідів є лише інструментами для досягнення цілей. Якщо говорити більш точно, то, згідно з ученням прагматистів, основне призначення індивідуальної свідомості полягає у визначенні пріоритетних цілей та обиранні ефективних засобів для їхнього досягнення. У цьому контексті У.Джеймс зазначав, що свідомість індивіда потрібна останньому для того, щоб досягнути психологічно комфортного стану впевненості, який цей філософ ототожнював із вірою. Відповідно, «єдиним... мотивом розумової роботи є досягнення упевненості... Тільки з того моменту, коли думка наша про який-небудь предмет досягне стану... упевненості, ми зможемо без сумнівів використовувати в практичному житті цей предмет. Упевненість, отже, є правилом для діяльності; а функція мислення полягає в тому, щоб бути тільки першим кроком в утворенні життєвих звичок і пристосовань» [1, с. 324].

У.Джеймс прагнув розглядати філософські проблеми крізь призму особистих інтересів людини. Більш того, можна сказати, що філософію У.Джеймса розумів саме як учення про сприйняття світу людиною. Він був переконаний, що реальність (яку філософ називав дійсністю) володіє безліччю форм, а свободна творчість кожної людини здатна поповнювати плюралістичну картину світу. З цього

виходило, що у кожної людини є своя неповторна філософія і релігія: адже будь-хто має власні відчуття, темперамент й індивідуальний, властивий лише йому спосіб сприйняття речей світу. Відповідно, «лише поєднання людської інтуїції та розуму могло створити такі світові вчення, як буддистська або католицька філософія. Справжню основу істини завжди складає наша імпульсивна віра, а наша виражена у словах філософія є лише низкою формул, в які ця віра втілюється. Безпосереднє, інтуїтивне переконання є основою нашого духу, а логічні аргументи є лише поверховим його виявом» [там само, с. 79]. Людина приймає ту чи іншу систему філософії, спираючись на ідеологічні й ціннісні настанови, які реалізуються через її найрізноманітніші схильності, смаки та інтереси.

Одним із провідних понять у філософії У.Джеймса є поняття «вільна індивідуальна дія». Життєвий світ будь-якої людини формується з первинного хаосу відчуттів, з якого індивіди свідомими вольовими зусиллями виділяють певні форми й об'єкти. Звідси виходило, що характер і зміст наявної дійсності залежать, насамперед, від вольової активності суб'єктів. У.Джеймс вважав, що поліпшення світу є цілком можливим і залежить лише від сукупної рішучості і волі суспільних індивідів, відповідно, хоча «в реальному світі більшості людей не вдається влаштуватися добре, У.Джеймс закликає вірити в те, що це можливо» [2, с. 495]. Ця перетворююча вільна діяльність є об'єктивною але не є закономірною, оскільки здійснюється лише відповідно до бажань окремих індивідів. Саме для позначення такої діяльності У.Джеймс використовував вказане вище поняття.

У.Джеймс розглядав інтелект як знаряддя ефективної орієнтації людини в тих чи інших конкретних обставинах. Головною ціллю пізнання є передбачення результатів досвіду. Пізнання починається з припущення того, яке знання є істинним і яке є помилковим. Підтверджує ці припущення успішність результатів практичних дій людини. У цьому контексті У.Джеймс так перефразував широко відому думку Ч.Пірса: «Для того, щоб досягти досконалої ясності думки про який-небудь об'єкт, ми повинні тільки з'ясувати, яких безпосередніх або віддалених відчуттів ми можемо... чекати від цього об'єкту і до яких дій ми маємо бути готові, якщо об'єкт, що нами мислився, виявиться істинним. Сукупність наших уявлень про ці практичні наслідки утворює все наше уявлення про сам об'єкт, якщо взагалі це уявлення може мати яке-небудь позитивне значення» [1, с. 325]. Інакше кажучи, прагматисти тлумачать практику як сукупність чуттєвих наслідків діяльності, що походять із нашого розуміння світу. Крім того, на їхнє переконання, справді корисним є тільки те знання, яке допомагає індивіду асимілювати його новий досвід із запасом старих переконань.

У.Джеймс, спираючись на власне натуралістичне розуміння людської свідомості, стверджував, що інтуїція сама по собі (без втручання рефлексії) здатна надати людині вірне світосприйняття: «Підсвідоме життя... з його поривами, віруваннями,

прагненнями та надіями повільно підготувало в мені інтуїцію, яка досягла... рівня моєї свідомості, – і щось у мені знає з повною достовірністю, що вона ближче до істини, ніж найточніші логічні міркування, спрямовані проти неї» [там само, с. 78].

На думку У.Джеймса, зміст досвіду утворюється переважно процесами емоційного переживання суб'єктом станів активності, що постійно змінюються. Таке переживання він позначив терміном «поле свідомості». Він пише, що у попередній йому психологічній традиції «загальноприйнятою елементарною одиницею душевного життя було «уявлення» (idea), яке вважалось досить самостійним і відокремленим від інших елементів. Але у теперішній час психологи схильються до припущення, що такою елементарною одиницею... є весь душевний стан цілком, уся хвиля свідомості або, інакше кажучи, вся сукупність мислимих на даний момент об'єктів; причому необхідно відзначити, що межі цієї хвилі не можуть бути наміченими з визначеністю» [там само, с. 182].

Поняття У.Джеймса вважав відокремленими частинами людських відчуттів (адже людська природа характеризується чуттєвим ставленням до реальності). Проте він заперечував необхідність логічного узагальнення чуттєвих даних. Отже, виходило, що традиційна понятійна логіка є штучною (неприродною) для людини. Адже вона є дискретною і тому неспроможною адекватно відтворити своїми засобами безперервність явищ реального світу і свідомості. Інакше кажучи, роз'єднуючи за допомогою понять природну єдність та цілісність переживання, логіка порушує єдність «потoku свідомості». Звідси походить необхідність побудови нової логіки, що зможе відобразити цілісність життєвого переживання. Життя виходить за межі понятійної логіки, тому й теоретичний розум має ґрунтуватися на практичному досвіді. На переконання У.Джеймса, спекулятивне мислення є несамодостатнім і вторинним (похідним від практичних дій). І.М.Сидоров у цьому контексті зазначає, що «нероздільність мислення і дії, окрім іншого, означає й те, що незалежними від... логічного обґрунтування є не лише релігійно-етичні положення, але також і науки» [4, с. 112].

Відчуття діяльності У.Джеймс ототожнював із відчуттям життя. Практика виступає як чергування станів активності. Проте американський філософ вбачав у діяльності людей лише механічну суму їхніх психологічних станів, що довільно розкладається ним на окремі «переживання». Він психологізує зміст активності, розглядаючи її переважно як процес емоційного переживання різноманітних психічних станів («окремих активностей»), а не як матеріальні перетворення предметів. Переживання станів, які перманентно змінюються, й утворюють основний зміст людського досвіду. Відповідно, будь-які зміни реальності стосуються лише сфери безпосередніх суб'єктивних переживань. Отже, «переживання станів активності набуває в У.Джеймса гносеологічного значення принципу чистого досвіду. Факт переживання він тлумачить як факт знання, оголошуючи все те, що є недоступним переживанню, таким, що знаходиться поза пізнанням» [там само, с.

113].

Принцип радикального емпіризму (або принцип чистого досвіду) У.Джеймса вимагає переорієнтації філософського аналізу людського досвіду з досліджень високих цілей на дослідження засобів їхнього здійснення. Згідно з цим принципом, завзятість, наполегливість, боротьба, зусилля до руху вперед, і, нарешті, здійснення намірів інтерпретуються як спонукання до дії, виконання якої вже потім буде аналізувати філософія, яка «ґрунтується на чистому досвіді». Підґрунтям філософського аналізу слугують самоочевидності переконань здорового глузду, а активність розуміється як процес будь-якої цілеспрямованої зміни. Безпосередність переживання, що спрямовує дійсне пізнання, складає сутність досвіду і здорового глузду, вказуючи на практичний характер наших понять. Тому саме індивідуальні відчуття, а не поняття науки, слугують реальними орієнтирами, що спрямовують нашу діяльність. Відповідно, У.Джеймс відстоював необхідність емпіричної перевірки значень понять. Прагматистський варіант верифікації науково-теоретичного знання ґрунтується на принципі досягнення користі від цього знання в межах кінцевої доцільності дій, що робляться для вирішення конкретного завдання.

Зважаючи на значні досягнення науки у пізнанні і перетворенні природи, науковці претендують на знання всіх істин, не зважаючи на існування очевидних розбіжностей, які наявні між науковими і повсякденними уявленнями. Проте наука викликала в У.Джеймса недовіру своєю претензією на абсолютну істину. Ця претензія ґрунтується на світоглядних засадах принципу об'єктивності пізнання, який, у свою чергу, перетворюється на засіб боротьби з незгодними (свого роду інтелектуальний аналог середньовічної інквізиції). Адже будь-які мислителі, які висловлювали сумніви щодо обґрунтованості претензій природничих наук на отримання об'єктивної істини, одразу оголошувалися ворогами науки і прогресу. Докоряючи науковцям за відсутність фантазії, У.Джеймс зазначав, що реальний (справжній) світ може бути недоступним науковому пізнанню на сучасному (мається на увазі початок ХХ ст.) етапі розвитку людської думки. Якщо звернути увагу на те, наскільки з тих пір змінилася наукова парадигма, то важко не погодитися з У.Джеймсом щодо надто великої міри самовпевненості вчених-природознавців.

Логічним підсумком таких міркувань стало визнання прагматистами релятивного характеру істини. І.М.Сидоров зазначає, що на переконання прагматистів, «істинність є не одвічною властивістю, а відносною характеристикою наших знань, яка може бути отримана принципово неспекулятивним шляхом. На місце умоглядних міркувань про будь-яку сутність як справжній предмет філософської думки У.Джеймс ставить певну сукупність операцій,

спрямованих на практичне перетворення властивостей реального предмету» [4, С.117-118]. Інакше кажучи, згідно з прагматистами, володіння істинними ідеями означає володіння справними знаряддями дії, а істинним знанням У.Джеймс вважав лише таке, що краще пристосовує людину до життя. Істинність знання характеризується ним як відповідність суб'єктивних уявлень певного індивіда зовнішнім предметам, з якими той має справу в тій чи іншій ситуації. Тим самим у прагматизмі пізнання перетворюється винятково на суб'єктивний акт. Якщо пізнання зумовлене в прагматизмі цілями практичної маніпуляції індивіда з чуттєво даними йому предметами, то міркувати про можливість пізнання об'єктивних закономірностей, з погляду цього вчення, не лише проблематично, а й взагалі недоцільно.

Висновки

У.Джеймс прагнув обґрунтувати відповідність індивідуального знання суб'єктивним інтересам у межах невизначеної ним чітко вимоги корисності знання. Відповідно, справжнім пізнанням він вважав не об'єктивне, а суб'єктивне, зводячи критерій істини до корисності знання, співвіднесеної хоча і з практичним, але лише індивідуально представленим інтересом. Надіндивідуальні чинники практичних дій американський філософ тлумачив також у суб'єктивному сенсі. Він вважав, що цінність знання полягає не у його об'єктивності, а в тому, що ці знання можна використовувати для кращої орієнтації в досвіді (життєвому світі). Значення поняття розкривається у процесі його практичного використання. Проте абстрактні поняття, що відбивають відкриті наукою явища, мають незначну цінність для пересічних людей, які мають справу лише з власним чуттєвим досвідом. Справжнє значення індивідуальних дій полягає не в них самих, а в їхній прихованій від безпосереднього усвідомлення меті. Наприклад, при економічних оборудках діють об'єктивні закони, які часто не є відомими учасникам цієї взаємодії і т. ін. Отже, у прагматизмі націленість на безпосередність пізнання закономірно перетворюється на визнання суб'єктивного характеру за людськими знаннями, адже істинність знання характеризується як відповідність особистих уявлень індивіда тим зовнішнім предметам, з якими він має справу в тій чи іншій ситуації.

Список літератури

1. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. М.: Наука, 1993. – 432 с.
2. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX- начала XX века. – М.: «Высшая школа», 1988. – 520 с.
3. Мельвиль Ю.К. Американский прагматизм. М.: Издательство Московского университета, 1957. – 124 с.
4. Сидоров И.Н. Философия действия в США: от Эмерсона до Дьюи (Науч. ред. Я.А. Слинин). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 145 с.

Е.Г. Левкина

ФИЛОСОФИЯ ДЕЙСТВИЯ У.ДЖЕЙМСА

В предлагаемой статье анализируется философия действия У.Джеймса. Внимание автора сосредоточено на особенностях методологической программы этой философии. Речь идет о ее антиспекулятивной направленности, отходе от классического

понимания рациональности познания, стремлении дать религиозно-моральное определение цели деятельности.

H. Leovkina

PHILOSOPHY OF ACTION W.JAMES

The analysis of philosophy of action of pragmatism is offered in the article. Attention of author is concentrated on the features of the methodological program of pragmatism. Speech goes about its antispeculative orientation, walking away from the classic method of rationality of cognition, aspiring to religiously-moral definition of purpose of activity.